

Uit de terreurspiraal

Willemijn Verkoren

UIT DE TERREUR SPIRAAL

Een nieuw perspectief op terrorisme

Boom

© 2021 Willemijn Verkoren, Amsterdam

© 2021 Boom uitgevers Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem

Verzorging binnenwerk: Peter Tychon

ISBN 978 90 2444 369 7 | NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

Inhoud

Inleiding 9

1 De wereld verbeteren door koningen dood te schieten 15

De betekenis en geschiedenis van terrorisme

Strijden om betekenis (en waarom president Mandela de vs zo moeilijk binnenkwam) 15, Wat terrorisme in dit boek betekent (en waarom terroristische groepen niet bestaan) 20, Staatsterrorisme (of de olifant in de kamer) 23, De geschiedenis van terrorisme (en ideologische jasjes) 25, ‘Golven’ van niet-statelijk terrorisme (en waarom de Makro uit Zuid-Afrika vertrok) 28, De huidige terroristische golf (van Twin Towers tot kalifaat) 31, De volgende golf (die allang begonnen is) 35, Leren van het verleden (en oude wijn in nieuwe zakken) 41, De geschiedenis en betekenis van terrorisme (en pijnlijke waarheden) 45

2 Monsters of vrijheidsstrijders 47

Hoe we terrorisme kunnen verklaren

Een gebrek aan kennis (en waarom links noch rechts gelijk heeft) 47, Het beeld van de catastrofale terrorist (en het uitwissen van de geschiedenis) 49, Waarom dé verklaring niet bestaat (en dé terrorist ook niet) 52, De islam als verklaring (en wat jihadisten in stripclubs te zoeken hebben) 54, Terrorismen in naam van andere godsdiensten (en het afschaffen van Valentijnsdag) 60, Andere veelgehoorde verklaringen (maar dat terroristen vaak arm noch gek zijn) 62, Politieke drijfveren (en de twee gezichten van Osama bin Laden) 66, Maatschappelijke polarisatie (en het gevoel buiten de boot te vallen) 73, Loners (en boksen voor een paspoort) 77, Het belang van de groep (en de aantrekkingskracht van extremisme) 82, De drijfveren van organisaties (en of terrorisme werkt) 85, Het verklaren (maar niet goedpraten) van terrorisme 89

3 Een grenzeloze dreiging? 93

Angst voor terrorisme nader beschouwd

Het beeld van een extreme dreiging (en een paddenstoelwolk boven de stad) 95, De werkelijke mate van dreiging (en verdrinken in je bad) 98, Psychologische en culturele verklaringen voor de angst (en gamen voor het vaderland) 102, Politieke en economische verklaringen voor de angst (en politiek overtoepen) 105, De rol van nieuwsmedia (en de zuurstof van publiciteit) 107, De gevolgen van de angst (en een selffulfilling prophecy) 109, Beeld versus werkelijkheid (en een intellectueel schandaal) 111

4 Een grenzeloze oorlog 113

Vechten tegen een veelkoppig monster

De oorlog van president Bush (en terroristen in Afghanistan uit hun hollen roken) 114, De invasie in Irak (en 935 leugens) 118, Huursoldaten en vuile handen (en hoe een Canadees in een Syrische martelkamer belandde) 122, De gevangenis in Guantánamo Bay (of een juridisch zwart gat) 126, President Obama's poging de oorlog tegen terreur te hervormen (en of het terecht was dat hij de Nobelprijs kreeg) 128, Moordende bromvliegen (en Obama als dronepresident) 130, Waarom de droneoorlog juridisch omstreden is (en de drempel om te doden) 134, De menselijke kosten van de droneoorlog (en niet naar school durven) 137, De strijd tegen Islamitische Staat (of 100.000 bommen) 140, De slachtoffers van de oorlog tegen terreur (en het uitblijven van verontwaardiging) 144, De kosten van de oorlog tegen terreur (en duizelingwekkende bedragen) 146, De baten van de oorlog tegen terreur (en een veelkoppig monster) 147, Contraproductiviteit (en een geweldsspiraal) 149, Onrecht in naam van rechtvaardigheid (en terrorisme met een andere naam) 152

5 'Better safe than sorry'? 153

Niet-militaire middelen in de strijd tegen terrorisme

Terrorismebestrijding in de jaren zeventig (en 'Duitse toestanden') 154, De-escalatie in Nederland (en de kracht van kwetsbaarheid) 157, Het effect van de verschillende benaderingen (en de lessen van de seventies) 161, Het klimaat na 9/11 (en waarom Nederland zich ditmaal

wel hard opstelde) 164, **Intentiestrafrecht** (of 'better safe than sorry') 167, **Massasurveillance** (en de mobiel van Merkel) 171, **Terroristenlijsten** (en hoe moeilijk het is daarvan af te komen) 177, **Bestuurlijke maatregelen** (en 'schieten met een kanon op een mug') 179, **Het afnemen van het paspoort** (of 'een superingrijpende maatregel') 182, **Deradicalisering** (en een ontslagen ambtenaar) 184, **Het evalueren van contraterrorisme** (en vrijdelde aanslagen) 189, **Negatieve gevolgen** (en flutdelicten) 193, **Beleid dat escaleert** (en onze waarden op de helling zet) 197

6 'Keep calm and carry on' 201

Naar een beter contraterrorismebeleid

Organisaties die terrorisme afzweren (en een jihadist in maatpak) 202, **Mensen die terrorisme opgeven** (en teleurgestelde terugkeerders) 204, **Hollandse nuchterheid** (en vertrouwen in een weerbare samenleving) 207, **Politieke reacties na een aanslag** (en 'n'avons pas peur') 210, **De verantwoordelijkheid van media** (en het vermijden van overkill) 212, **Een chirurgische aanpak** (en het recht laten zegevieren) 214, **De uitzonderingspositie van contraterrorisme** (en het appartement van Breivik) 216, **Radicalisme** (dat niet bestreden hoeft te worden) 219, **Het tegengaan van extremisme** (en trouwen voor de goede zaak) 223, **Inclusie** (en een burgemeester in een moskee) 227, **Buitenlands beleid** (en Saudische schoolboekjes) 232, **'Niet in mijn naam'-activisme** (en 9/11-families) 235, **Geweldloosheid** (is vaak effectiever) 236, **Het taboe op onderhandelen** (en wat te doen met Hamas) 239, **Praten met terroristen** (en de handen van Adams en McGuinness) 242, **Kansen creëren** (en hulp die helpt) 245, **De Noorse benadering** (of hoe het anders kan) 250, **De-escalatie** (of terroristen de wind uit de zeilen nemen) 252

Tot slot 255

Noten 257

Over de auteur 317

Ter nagedachtenis aan Leon Wecke

Inleiding

Een harde knal, vlak achter ons. Ik wil omkijken, maar dan hoor ik het geratel van machinegeweren. Ik duik weg. Mijn oren piepen. Het busje waarin ik zit, stopt. Iedereen moet uitstappen. Buiten heerst chaos. Ik kan niet zien wat er aan de hand is. Razendsnel worden we een meubelwinkel in gedirigeerd. We lopen door de winkel heen naar een ruimte achterin, waar we gaan zitten. In de kamer staat een tv waarop live is te zien wat zich buiten afspeelt. De auto die achter ons reed, blijkt te zijn geraakt door een explosie. Terwijl van buiten het geluid van sirenes komt, zien we op de televisie de ambulances arriveren. We zien bloedende mensen die op brancards worden afgevoerd. Als de rust is weergekeerd, rijdt ons busje ons op hoge snelheid de stad uit.

Ik ben in Kirkuk, een stad in het noorden van Irak, waar ik door een vredesorganisatie ben uitgenodigd om te spreken op een conferentie over geweld en geweldloosheid. Het is 2012. Al negen jaar is het oorlog in Irak. Met de recente terugtrekking van de Amerikaanse troepen hoopt men dat een nieuwe fase is aangebroken. Hoewel de situatie nog verre van stabiel is, wil men in Kirkuk graag laten zien dat het weer mogelijk is om een internationale wetenschappelijke conferentie te organiseren. Maar als wij, de internationale sprekers, 's ochtends worden opgehaald uit ons hotel in het veiliger Erbil, zien we dat ons busje wordt begeleid door een gewapende escorte in de vorm van een pick-uptruck met peshmerga-strijders achterop. We vinden het niet prettig – trekt dat niet juist de aandacht? – maar gaan toch mee.

Als ik mijn praatje heb gehouden, is het lunchtijd. De gastheren willen ons meenemen naar een restaurant. Opnieuw rijdt de pick-uptruck met ons mee. Dit keer zijn daarin ook twee docenten

van de universiteit van Kirkuk ingestapt. We zijn nog maar net op weg als de pick-up, die achter ons rijdt, wordt getroffen door een explosie. Later blijkt dat de bom zich in een geparkeerde auto langs de kant van de weg bevond, en op afstand is gedetoneerd. Drie peshmerga's komen om. Acht mensen raken gewond, onder wie de twee docenten. Een boomlange en vriendelijke beveiligers, met wie ik die ochtend kennis heb gemaakt, verliest zijn arm.

Als we na de aanslag op weg terug zijn naar het hotel, zit ik in het busje naast een wetenschapper uit Eritrea. Hij heeft in eigen land van dichtbij oorlog meegemaakt. Hij is emotioneel. Wel tien keer zegt hij: 'Hier ga ik niet sterven. Dit is niet mijn conflict.' Hij heeft gelijk dat hij als Eritreeër weinig van doen heeft met de oorlog in Irak. Maar ik vraag me af of dat ook voor mij geldt. Mijn regering had negen jaar eerder politieke steun verleend aan de invasie in Irak onder leiding van de Verenigde Staten. Hoewel deze inval was gepresenteerd als onderdeel van de strijd tegen terrorisme, was van terrorisme voor die tijd in Irak nauwelijks sprake.¹

Het gevolg van de invasie was echter een langdurige burgeroorlog, waarin Al-Qaeda-in-Irak opkwam en terroristische aanslagen aan de orde van de dag waren. En dat zijn ze nu nog steeds. Inmiddels heeft de groep Islamitische Staat (IS) het stokje overgenomen van Al-Qaeda-in-Irak. Bombardementen door een nieuwe internationale coalitie leken is even te hebben uitgeschakeld, maar de groep stak al snel weer de kop op. Al jaren staat Irak in de top twee van de ranglijst van landen die het meest te lijden hebben onder terrorisme.

Terug in Nederland viel op hoe weinig aandacht er was voor het probleem van terrorisme in Irak. *De Gelderlander* en *nu.nl* besteedden kort aandacht aan de aanslag die ik meegemaakt had, maar dat was alleen omdat er Nederlanders bij betrokken waren. Met de opkomst van IS, niet lang na mijn bezoek, kwam er meer aandacht voor Irak. Van die groep leek namelijk een dreiging voor het Westen uit te gaan. IS ontvoerde westerse hulpverleners en journalisten en dreigde met aanslagen in Europa en de VS. Ook de uitreis van jonge Europeanen naar Irak en Syrië om zich bij IS aan te sluiten,

zorgde voor veel consternatie: wat als zij geradicaliseerd en wel zouden terugkeren?

Dat deze gebeurtenissen tot angst en ophef leidden, kwam doordat in het Westen de angst voor terrorisme sinds de aanslagen van 11 september 2001, kortweg '9/11' genoemd, zeer groot is. In opiniepeilingen wijzen burgers het steevast als grootste dreiging aan.² Weinig mensen zijn zich er dan ook van bewust dat het landen als Irak zijn die te maken hebben met het leeuwendeel van het terroristische geweld. Buiten oorlogsgebieden maakt terrorisme juist maar heel weinig slachtoffers: ongeveer drie- tot zevenhonderd per jaar. We hoeven dit maar te vergelijken met de ruim vier miljoen doden die wereldwijd tot nu toe door Covid-19 zijn gevallen, om te zien dat het geen groot aantal is. De kans om in een westers land door terrorisme om het leven te komen, is ongeveer even groot als de kans om door de bliksem te worden geraakt.

Niettemin wordt terrorisme sinds 2001 gezien als dreiging nummer één voor westerse landen. Onze hele manier van leven zou zelfs in gevaar zijn. Als gevolg daarvan leek in de twintig jaar na 9/11 geen maatregel te gek om terrorisme aan te pakken. Duizenden miljarden euro's zijn in die periode uitgegeven aan terreurbestrijding. In het kader van deze strijd zijn oorlogen gevoerd, waaronder die in Irak, die honderdduizenden slachtoffers hebben gemaakt. Bijna alle landen ter wereld hebben wetten ingevoerd die vaak op gespannen voet staan met burgerlijke vrijheden, zoals privacy en het beginsel dat iemand onschuldig is totdat zijn schuld is bewezen. Om terrorisme te bestrijden is men dus tot grote offers bereid.

Hoe heeft het kunnen gebeuren dat terrorisme tot zo'n grote dreiging werd uitgeroepen dat alles gerechtvaardigd leek in de bestrijding ervan, tot het schenden van mensenrechten aan toe? Dit boek gaat in op deze vraag en neemt vervolgens twintig jaar contraterreurbeleid onder de loep. Helaas hebben alle inspanningen niet tot een vermindering van terrorisme geleid. Door geweld met geweld te bestrijden en de ene na de andere harde maatregel af te kondigen, zijn we juist in een negatieve spiraal geraakt. Zoals de gewapende escorte in Kirkuk de aandacht van terroristen trok, heeft contraterroristisch geweldgebruik vooral meer geweld uitgelokt.

Terrorisme is een veelkoppig monster gebleken. Je kunt een kop

afhakken, maar er groeien steeds weer nieuwe aan. Invasies in Afghanistan en Irak leidden in deze landen niet tot minder maar tot meer terrorisme. De latere anti-is-bombardementen leken even een succes te zijn, maar de groep ging ondergronds en bleef aanslagen plegen. Intussen werd ze in steeds meer andere landen actief, tot zuidelijk Afrika aan toe. Jihadistische groeperingen blijven aantrekkingskracht uitoefenen op jonge strijders, al zijn het vooral burgers in Afrika en Azië die hiervan het slachtoffer worden. Tegelijkertijd zien we in het Westen de opkomst van extreemrechts terrorisme, iets waar door de preoccupatie met islamitisch terrorisme maar weinig aandacht voor is.

Om deze ontwikkelingen te kunnen begrijpen duikt dit boek in de wetenschap over terrorisme en contraterroisme. Op basis daarvan legt het uit waarom het huidige contraterreerbeleid niet alleen weinig oplossingen biedt, maar ook nieuwe problemen creëert, zoals antiwesterse sentimenten, de opkomst van extreemrechts, de erosie van de rechtsstaat en een groeiend wantrouwen tussen burgers en de overheid. Angst en bestuurlijke overreacties spelen terroristen in de kaart en lokken daarmee nieuw geweld uit.

In plaats van ons te laten leiden door angst, is het nodig dat wij, burgers, media en politici, de dreiging relativeren en weloverwogen beleid maken.

Om een uitweg te vinden uit de terreurspiraal is de-escalatie een kernbegrip. In plaats van ons tot overreacties te laten verleiden, zouden we ons niet uit onze tent moeten laten lokken. Van belang daarbij is dat we onze waarden, waaronder rechtsstatelijkheid, hoog blijven houden. Dit neemt terroristen de wind uit de zeilen en ontnemt hun de mogelijkheid de overheid als onderdrukker af te schilderen. Ook is het noodzakelijk de omstandigheden aan te pakken die terrorisme voeden.

Terrorisme is een nietsontziende, vaak gruwelijke vorm van geweld. Het is angstaanjagend, omdat argeloze burgers er zomaar door geraakt kunnen worden. Maar om het te kunnen aanpakken moeten we het eerst proberen te begrijpen. Dat is niet zo'n populair standpunt, omdat begrijpen snel wordt vertaald als goedpraten. Daardoor, en door de angst die terrorisme bij ons losmaakt, reage-

ren we er liever vanuit onze onderbuik op. Maar begrijpen is iets anders dan goedpraten, en vanuit de onderbuik reageren helpt niet. Wat weten we eigenlijk over wat terrorisme veroorzaakt en wat wel en niet werkt in reactie erop? En hoe kan deze kennis ons op weg helpen bij het formuleren van beleid? Hierover gaat dit boek.